

Івушкіна О.В., Сілютіна І.М.

УДК 130.2+111.852

ФЕНОМЕН ЕСТЕТИЧНОГО КОНСТРУЮВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРІ

Актуальність дослідження. Соціокультурна ситуація сьогодення визначена домінуванням постмодерної ідентифікації у конструюванні світогляду сучасної людини та інтенсивним розгортанням інформаційного комунікативного простору, що призводить до глобальних змін у структурах повсякденності. Сутнісно змінюються параметри людиновимірності навколишнього світу, оскільки становлення техногенної цивілізації призводить до модифікації класичного континууму антропобуття. Світові тенденції глобалізації, з одного боку, призводять до схематизації й спрощення культурної свідомості, але з іншого боку, згідно з діалектичною сутністю суспільної динаміки, розвивається мультикультуралізм й, певним чином, мультикультурна свідомість, яка спрямована на встановлення нового осмислення проблеми людини, її буття, співвідношення традиційних ціннісних орієнтацій із аксіосферою постмодерних суспільств. Поняття «особистості» набуває у цих бурхливих трансформаціях особливої ролі: в системі духовних характеристик сучасної людини категоріальне значення «особистості» дозволяє об'єднати класичні й некласичні форми культурної свідомості. Спрямованість на особистісний простір як певний спосіб самовизначення, саморозвитку й самоусвідомлення свого місця у світі утримує у своїй внутрішній суті традиційну формулу самості й цілісності, запропоновану класичною культурою, однак вона ж конститує й індивідуалізований спосіб буття, характерний для сучасного функціонування людини у спільноті.

Проблематика дослідження. Особистість є специфічним способом буття індивідууму, вона є суб'єктивною реальністю, тобто реальністю, інтеріоризованою через суб'єктивні структури індивідуальної свідомості. Для класичної свідомості її суб'єктивність й проявляється насамперед як «особистість», тобто як образ людини, що розвивається на основі власних дарувань і власної ініціативи. Для сучасної свідомості характерною є розмаїтість контексту існування суб'єктивності, плюралізм реальностей та ідентичностей. Техногенна цивілізація й інформаційне суспільство потребують від людини своєрідного суб'єктивного хаосмосу, певної мозаїчної свідомості, відкритої до різноманітності форм комунікаційних систем. Однак відсутність цілісності у такої суб'єктивності призводить до кризових явищ як у індивідуальній психіці, так й у культурі взагалі. Критика ідеалів просвітництва, масова поп-культура, суспільство споживацтва, уніфікаційні процеси глобалізації, екзистенціональна атмосфера нестабільності - ось деякі проблеми становлення нового типу особистості на основі динаміки відношень між класичною й сучасною суб'єктивністю.

К.М. Долгов вказує: «Криза суспільства з необхідністю викликає кризу мистецтва й культури, що згубно позначається на моралі, інститутах, цінностях суспільства. Мистецтво прагне виразити кризу: занепад моралі, перекручення відносин, деградацію інститутів, розпад особистості, знецінення цінностей» [2, с. 55]. Це є вірним взагалі для естетичної практики, яка завдяки емоційно-чуттєвому вираженню своєї предметності є належною до усіх сфер суспільного буття. Естетичний предмет пронизує всі зрізи соціокультурного буття людини, й, що є немаловажним, належить до сутнісної визначеності особистості людини. Ряд дослідників (М.М. Бровко, В.Г. Бутенко, Н.А. Левченко, Н.С. Міропольска, О.П. Рудницька, В.І. Самохвалова, В.Є. Семенов, Ю.А. Філіп'єв, Г.П. Шевченко) розкриває художньо-естетичну діяльність як найважливішу сферу виявлення особистісного фундаменту буття людини. В постмодерній традиції проблема естетичного визначення суб'єктивності досліджувалася Ж.-Ф. Ліотаром (естетика афективності), Ю. Крістєвою (психоаналітичні засади естетичної інтертекстуальності) Ж. Дельозом і Ф. Гваттарі (шизоаналітична естетика суб'єкта), Ж. Деріда (деконструкція художніх смислів), Ж. Бодріаром (розсіювання особистості у трансестетичній гіперреальності). У їх роботах була проведена описання й деконструкція сучасної естетичної ситуації, але в загальному культурному контексті, лише як один із факторів динаміки суспільства в епоху постмодерна. Загальна значимість естетичного як фундаменту творення особистості не розглядалася в працях постмодерних дослідників. Таким чином, **метою статті** є розгляд особливої ролі естетичних чинників у становленні особистості сучасної людини на ґрунті некласичної культурної ситуації.

Основний зміст дослідження. Відштовхуючись від традиційного визначення мистецтва як регіону художнього відображення дійсності, тобто як простору реалізації художніх образів, треба вказати на поворот у науковому осмисленні естетичних процесів. Філософсько-гуманітарне зосередження на проблемах інтенціональності й інтерсуб'єктивності, життєвого світу й буття-у-світі, знаку й символу націлило естетичну думку на визначення глибинної сутності естетичного досвіду, конституюваного текстуальними й інтертекстуальними стратегіями культури. Це відзначилось не лише на теорії, але й на естетичній практиці, що призвело до буму некласичного й посткласичного мистецтва й арт-практик: реді-мейдс, дадаїзм, поп-арт, перформанс, хепенінги тощо. Масова поп-культура, яка у ситуації недовіри до гранднартивів (Ф. Ліотар) мірою антропобуття визначила гедоністичні принципи людської чуттєвості, стала певним чином нормою культурного виробництва, нормою у повсякденній масовій свідомості, в якій внаслідок урбанізації й виникнення нових засобів комунікації утворюється семантична пустота на місці народного мистецтва, й цю пустоту й заповнюють «твори» масової поп-культури.

Однак поворот до інтенціональності й буття-у-світі означав не лише визволення стихійних пластів соціокультурного буття людини. В естетиці екзистенціалізму (М. Гайдегер, Ж.-П. Сартр, А. Камю)

особистості й дозволяє їй самовизначитися в умовах наростаючого цивілізаційного тиску. Така висока роль естетичного досвіду позначена глобальними змінами у антропобутті. Модерні зміни соціокультурного середовища призводять до формування нової форми самоусвідомлення людини. Людина епохи модерну й постмодерну - це *homo compensator*, жива істота, яка компенсує [8, с. 32-41]. Особистість, яка виникає на цій основі, позначена особливого роду компенсацією, яка має на увазі не відплату, а відшкодування, належне людині за зло, у якому вона не винувата, яка досягає людини не внаслідок зроблених нею моральних гріхів, а є тими недоліками, які мають відношення до її природно-соціальної сутності. Найважливіша дійсність життєвого світу постійно впливає на людину, змушуючи відповідати на існуюче положення справ. Людина в більшій мірі визначається негодами, що її досягають, чим своїми досягненнями, тобто людина не тільки діяльна, але насамперед страждаюча істота. Вона призначена до смерті, а не до завершення, її буття - буття-до-смерті. Особистість, що конструюється на такій основі, не настільки прагне до досягнення цілей, скільки намагається втекти від дефектів свого існування. Її сутність проявляється в непереможному плюралізмі всього того, що вона робить, тобто акти компенсації є свого роду персональними досягненнями. Однак ці досягнення - не абсолютні, а відносні, своєрідно конвенціональні, тобто культурні. Як сутнісно належна культурі істота, вона є *homo symbolicus* (Е. Касирер), і лише символічний контекст її дій створює системне середовище для компенсацій, яке передається від покоління до покоління як соціальний досвід. По суті, така людина епохи модерну й постмодерну, людина сьогодення - *homo compensator symbolicus*.

Згідно з О. Марквардом, компенсація являє собою зрівноваження недостатніх станів за допомогою здійснень, що заміщають або відновлюють [8, с. 16-17]. Це своєрідні компенсаційні ансамблі, які призводять до оформлення компенсаційних станів, стійких стосовно до змін. Втрати компенсуються за допомогою придбання, а придбання - за допомогою втрат. У результаті зберігається постійний баланс у цій сфері. Як помічає Н. Луман, «система людина» компенсує надмірну складність свого існування за допомогою редукції цієї складності [3, с. 90-91]. Головною компенсацією епохи модерну і постмодерну є компенсація розчаклування релігійно-міфологічної дійсності внаслідок раціоналізації за допомогою естетичних явищ і продуктів, які, в свою чергу, самі зачаровують дійсність. Ця глобальна естетизація, трансестетика повсякденності (В. Вельш) надає естетичному великі можливості впливу на свідомість й конструювання особистості. Естетичне займає місце міфологічного, естетизм підміняє *sacrum*. Б. Хюбнер дивиться на відношення Етоса та Естетики в сучасному світі як на субординацію моралі імперативності естетичної афектації: «там, де ІСТИНИ вже не зачаровують, ЗАЧАРУВАННЯ стає єдиною істиною» [6, с. 146].

Що означає: естетичне займає місце міфологічного? Під цією формулою криється сутнісна зміна (не підміна, як це стверджує В. Бичков у своєму концепті «Пост-культури» [1, с. 302-310], а саме зміна) антропологічного, а, отже, й особистісного, конституювання світу у людській практиці. Традиційний життєвий світ із його міфологічною дійсністю породжував цілісну людину, яка своєю онтологією була релевантною до космічного устрою всесвіту. Мікрокосм відповідав макрокосму. Новітній життєвий світ не має такого співвідношення. Людина надана сама собі, а всесвіт до неї байдужий. Але не маючи онтологічного базису для екзистенції, людина може його компенсувати, а саме - зробити, сконструювати релевантний їй, її чуттєвості й розуму всесвіт.

Відштовхуючись від тези феноменологів про інтенціональність свідомості, вкажемо на інтенціональну природу міфологічної й естетичної предметності. У кожному інтенціональному предметі можна виділити зріз гіле (чуттєво-матеріальний устрій предмету), зріз ноези (акти мислення, які супроводжують варіації предмету у свідомості і інтерсуб'єктивності) й зріз ноєми (трансцендентально-ідеальна умова предмету). Для міфологічного предмету, на нашу думку, буде вірним наступне співвідношення: 1) гіле - міфологічні образи (боги, герої, сакральні події тощо); 2) ноеза - місце людини у загальному порядку всесвіту (творення людини, її відношення з богами, її призначення тощо); 3) ноєма - універсально-архетипові символи всесвіту (Хаос, Космос, Матір-Природа, Бог-Батько тощо).

Для естетичного предмету, в свою чергу, інтенціональна структура є наступною: 1) гіле - естетичні образи; 2) ноеза - відношення людини до естетичних образів (сприйняття, переживання, катарсис, відраза тощо); 3) ноєма - універсальні естетичні форми (прекрасне, потворне, піднесене, низинне тощо).

Міфологічна предметність містить у собі естетичну предметність, бо без естетичного оформлення міфологічні архетипи є абстрактними ідеями, а міфологічні образи - схемами-нарративами. Міфологія, яка у класичній культурі і традиційному життєвому світі своїми інтенціональними предметами пронизує усяку сферу діяльності, легітимізує й санкціонує її, робить це саме за допомогою естетичного елементу, але естетична предметність тут виступає поряд із моральною, науковою, філософською, політичною тощо предметами, утворюючи симбіоз синкретизму, цілісного й самодостатнього функціонування системи культури, де кожен культурний пласт є єдиним із іншими культурними пластами. Ця єдність існує на основі міфологічної ноєматики, самої загальної ідеальної структури культури, і, отже, кожен такий пласт є символічним, таким,

міфологічною єдністю із іншими пластами. Такою є й особистість традиційного антропобуття: людська суб'єктивність конструюється міфологією, людина є соціально цілісною й самодостатньою, коли належить до міфологічної системи, тобто виконує ритуали й сповідує цінності міфологічного світогляду.

Сучасна культурна ситуація позначена не лише диференціацією культурних форм діяльності, але й «обезкровленням» міфологічної ноєматики. Вона нікуди не зникає, але її гілетики структури, форми ноєзи й ноєматика сприймаються не міфологічно, а саме естетично - як фікція, як художня образність, як афективно-нарративна комунікація. Тобто і класична особистість, класична суб'єктивізація

традиційними способами буде сприйматися таким же чином. Але це не означає, що особистість зникає разом з деконструкцією міфологічного предметності. Зовсім навпаки: це означає, що на естетичну предметність покладається обов'язок реконструкції суб'єктивних форм антропобуття.

На наш погляд, естетичне конструювання особистості виступає як специфічний феномен культурного буття, в основі якого лежить унікальна область людської волі - універсальний етос, що має історико-культурну обумовленість. Тут слід особливо вказати на принципово важливі обставини. Як правило, говорячи про естетичний вплив на особистість, маються на увазі в основному твори класичного мистецтва, які пройшли історичний відбір і стійко функціонують як загальноприйнята цінність. Цінність, однак, еволюціонує й завжди існує в діалектиці історичного й надісторичного. Більш того, цінність формується в прямої залежності від соціокультурної сфери, специфіки хронотопу епохи, культурних й субкультурних особливостей тощо. Саме тому в кожного етносу, покоління, групи тощо свідомо або підсвідомо виробляється специфічний досвід ціннісних установок, мотивацій, критеріїв. Еволюція й модифікація цінностей пов'язана зі специфікою самої культури, яка практично не має назавжди встановлених критеріїв відбору. Таким чином, спектр естетичного впливу може бути потенційно нескінченно широким і містити в собі найрізноманітніші прояви естетичного досвіду. Незмінним залишається лише одне: цей спектр повинен апелювати до особистісних екзистенціалів. Навіть якщо людина, яка отримувала особистісні виміри завдяки міфологічному символізму, змінюється людиною, яка стає особистістю завдяки компенсаторному символізму, вона залишається людиною, яка відчуває жах, біль, муки совісті, радість, любов, щастя тощо. Онтологічне підґрунтя цих почуттів є цілком екзистенціальним, є відповіддю антропобуття на вкоріненість у буття, яке одночасно й відповідає йому, й не відповідає.

Глибинний естетичний вплив неможливий без екзистенціальної складової. Інакше естетична предметність залишиться на гілетичному зрізі, тобто на рівні простіших афектації людської чуттєвості, що, в принципі, й є характерним для масової поп-культури. Для повноцінного естетичного конструювання (творення за допомогою естетичної інтенціональності) особистості у сучасній культурі потрібно мати на увазі її інформаційно-комунікативний характер, який призводить до ефектів віртуалізації соціокультурної діяльності й гіперреальності культури (Ж. Бодріяр). Отже, враховуючи інформаційно-комунікативні варіації (див.: [7, с. 104]), при естетичному конструюванні треба враховувати:

1) інформаційний рівень фізичних носіїв естетичної предметності (тон, модуляції голосу тощо для мовлення, кольори, фактура тощо для візуального сприйняття, тембри, частоти, ритмоінтонації тощо в музиці);

2) інформаційний рівень диференціально-парадигматичних елементів естетичної предметності (фонема, асиміляції, дисиміляції, ритми, метр, позиційні відносини, мова топології тощо);

3) інформаційний рівень синтагматичних зв'язків естетичної предметності (пропорції й перспективи бачення, граматики речення, музичні інтервали й послідовності тощо);

4) комунікативний рівень денотативних значень естетичної предметності (коди - загальні правила інтерпретації певного ансамблю знаків) та лексікоди (контекстуальна інтерпретація кодів);

5) комунікативний рівень конотативних значень естетичної предметності (сукупність образотворчих прийомів, риторичні фігури, стилістичні лексікоди тощо);

6) комунікативний рівень світоглядної позиції відносно естетичної предметності.

Складність естетичного впливу на людину таким чином, що вона стає особистістю, повноцінним суб'єктом визначається саме цим - неоднорідною сутністю естетичного предмету в інформаційно-комунікативній культурній системі неklasичного життєсвіту. Завдяки інформаційно-комунікативним технологіям естетичне по формі функціонує як міфологічне, об'єднуючи культурні пласти у цілісну єдність, але змістовно воно залишається саме естетичним. Певним чином, у системі культури міфологічне й естетичне виконують різні функції, і їх поєднання в одній інтенціональній предметності призводить до певного протиріччя: частина виконує роль цілого (бо в класичній діалектиці, як ми показали раніше, естетичне є символом міфологічного). І таке протиріччя у постмодерній свідомості має наступне рішення: цілого як деякої прото-сутності не існує, є лише динаміка частин, із яких складаються різні конфігурації цілого. Символізм змінюється сигніфікаціонізмом - знаки для постмодерної свідомості є знаряддями компенсації, а не міфологізації. Для естетичної предметності, зануреної в інформаційно-комунікативні варіації, це означає, що усе є естетичним, бо має знакову форму. Отже, за суттю естетичне, а за формою міфологічне, естетичне конструювання особистості у неklasичній культурі є знаково-естетичним конструюванням. Полулях Ю.Ю., аналізуючи морфологію естетичного семіозису, виявляє наступні сигніфікативні форми естетичного:

а) прото-естетичний знак – біфункціональний феномен сигніфікації свідомості, де естетичне дане в «первинному абстрактному плані, який можливо визначити як ізолювання предмету та зосередження на ньому уваги» [5, с. 238]. Особливістю прото-естетичного знаку є те, що естетичне в ньому виражає себе через абстрактні форми евриччя – ритму, симетрії та гармонії [4, с. 200];

б) авто-естетичний знак – над-утилітарний феномен сигніфікації свідомості, у якому ми «маємо справу із зняттям абстрактної невизначеності структури перед-естетичного, тут вже починається конкретна реалізація естетичного в прагматичному та семантичному аспектах» [5, 239]. Для авто-естетичного знаку важливим у визначенні смислу естетичного є ціннісні структури, що семіотично дані як єдність синтактичної фігуративності та прагматичної перцептивності [4, с. 201-202];

в) мета-естетичний знак – знаково-текстуальний феномен сигніфікації свідомості, де смислове навантаження естетичного дане як «неоднорідна нарація, яка пов'язана з продуктивною уявою та емоціями,

г) транс-естетичний знак – мета-функціональний та дисфункціональний феномен сигніфікації свідомості, який поглинений сферою несвідомого уявного, що «володіє потоком obsesій, конституюючи функціональність речі (у тому числі і художніх текстів) у сфері дії ірраціональних чинників людської психіки, коли річ виступає не як знак своєї функції або функцій, а коли функція (функції) речі виступає як знак своєї функціональності, коли модифікація речей відбувається заради самої модифікації, позначеної не у сфері тотожності та суперечності, а у сфері відмінності та повторення» [5, с. 239-240].

Сигніфікативна неоднорідність естетичної предметності в сучасній культурі, на нашу думку, є наслідок компенсаційних процесів – міфологічна єдність зникла, а естетична, щоб зайняти її місце, має поширитися і отримати нові форми. Тому естетичне й проникає у політику, економіку, спорт, науку, філософію, виробничу діяльність тощо. Але щоб бути не лише додатком, але й виконувати свою роль пост-міфологічного «об'єднувача», естетичне виробляє нові ноєзисні й ноємагічні структури. Так, абсурд, жорстокість, симулятивність, ризоматичність тощо стають новими естетичними факторами культурного впливу на людей.

Висновки. Отже, знаково-естетичне конструювання суб'єктивності індивідууму, творення з одиної людини соціокультурну особистість у сучасній культурі має справу одночасно з декількома формами сигніфікації естетичного. Яка форма тут є найбажанішою для створення особистісного виміру, який відповідає як традиційній формулі цілісності й самодостатності, так й сучасним інформаційно-комунікаційним віртуальним й гіперреальним сутностям? На нашу думку, специфіка сьогодення потребує розуміння усієї різноманітності форм естетичної предметності, отже, особистість має отримати конструктивні знання щодо кожного типу естетичної сигніфікації. Лише так можливо охопити сучасну культурну систему у її цілісній, тобто знаково-естетичній формі.

Джерела та література:

1. Бычков В. Эстетика / В. Бычков. – М. : Гардарики, 2004. – 556 с.
2. Долгов К. М. Реконструкция эстетического в западно-европейской и русской культуре / К. М. Долгов. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – 1040 с.
3. Луман Н. Общество как социальная система / Н. Луман; пер. с нем. А. Антоновский. – М. : Логос, 2004. – 232 с.
4. Полулях Ю. Ю. Знак в измерениях семиозиса и эстетизиса / Ю. Ю. Полулях // Методы, понятия и коммуникация в современном эстетическом дискурсе : материалы III междунар. конф., проведённой в МГУ 21-22 ноября 2008 года. – М., 2008. – С. 189-207.
5. Полулях Ю. Ю. Семиотика форм эстетического знака / Ю. Ю. Полулях // Учёные записки ТНУ им. В.И. Вернадского. Серия: Философия. Социология. – Т. 21 (60). – № 2 (208). – С. 237-241.
6. Хюбнер Б. Произвольный эстетизис и принудительность эстетики / Б. Хюбнер; пер. с нем. А. Лаврухина. – Мн. : Профилен, 2000. – 152 с.
7. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко; пер. с итал.: В. Резник, А. Погоняйло. – СПб. : Symposium, 2004. – 544 с.
8. Marquard O. Philosophie des Städtischen / O. Marquard. – Stuttgart : Reclam, 2000. – 144 p.

Конопльова Г.О.

УДК 140.8:321.7

ПРОБЛЕМИ СЕЛЕКТИВНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ У КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СПІВРОБІТНИКІВ ОВС

Поважання прав людини, сформованість інтересу до представників інших народів, терпиме ставлення до чужих цінностей, мови, традицій та вірувань, вміння виважено поступатися своїми інтересами заради громадянської злагоди – це основні риси толерантної особистості, вихованої з урахуванням гуманістичних цінностей, які набувають *особливої ваги* у сучасному суспільстві. Намагаючись стерти будь-які відмінності, глобалізація веде до неминучого зіткнення не тільки різних держав, але й культур, що неухильно примушує поділяти людей на «своїх» та «чужих». Зростаюча мобільність національностей у масштабі земної кулі перетворює країни у полікультурні співтовариства, гармонійний розвиток яких можливий лише за умови принципів рівних прав і цінностей, толерантного ставлення до різних проявів людської самобутності, до яких ще не готове суспільство.

На тлі означених процесів у суспільстві інтенсивно розвиваються настрої щодо расової та культурної нерівності, більшої значимості одних культур на тлі інших, неможливості порозуміння між людьми без відмови від своїх культурних традицій. Ситуація ускладнюється, коли мова йде про представників професій, чия діяльність безпосередньо пов'язана із постійною вимушеною взаємодією з представниками

Співробітник органів внутрішніх справ у своїй діяльності повинен користуватися принципами толерантності щодо носіїв різних культурних цінностей та у разі необхідності попереджувати будь-які настрої, що можуть привести до етнічних конфліктів. З метою попередження розвитку зокрема таких негативних соціальних явищ, як расизм та ксенофобія, актуальним стає вивчення проблем селективної антропології –